

Весна Анђелић Николенцић

Криминалистичко-полицијски универзитет, Београд - Земун

Ивана Вилић

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

КОНЦЕПТ ЈЕЗИКА У СРПСКИМ, ЕНГЛЕСКИМ И ФРАНЦУСКИМ ПОСЛОВИЦАМА

Сажетак: Циљ рада је да се утврди у којој мери су идеје о језику садржане у пословицама на српском, енглеском и француском у сагласју са ставовима о језику савремених прагматичких и психолошких теорија, и то Остинове теорије говорних чинова (Ostin, 1994) теорије комуникације школе Пало Алто (Watzlawick и сар., 1972) и теорије релевантности (Sperber & Wilson, 1995). Концепт језика у пословицама из три културе упоређен је са основним постулатима сваке од наведених научних теорија. Анализа корпуса од 65 пословица из три културе открива да све пословице изражавају веома сличне ставове и идеје о језику као и научне теорије, што потврђује почетну хипотезу у истраживању о сличности научних ставова и увида народне мудрости о функцији језика у комуникацији. Највећи број пословица у све три културе односи се на прагматичку, делатну функцију језика, нарочито повређујућу моћ коју језик има и саветују његову опрезну употребу. Мањи број пословица из све три културе наглашавају разлику између вербалне и невербалне комуникације и предност дају делима, тј. аналогном нивоу комуникације, чиме изражавају исте идеје као постулати теорије комуникације школе Пало-Алто. За успешну комуникацију и разумевање саговорника изван број народних пословица у све три културе саветују промишљену употребу језика и пажљиво слушање саговорника, што је у складу са теоријом релевантности и објашњењем менталних процеса процене важности информација.

Кључне речи: Пословице, прагматика, комуникација, српски, енглески, француски

1. Увод

Народна мудрост је вековима своје увиде о животу и односима са околином изражавала сажетим исказима које су као наслеђе остали у виду пословица, изрека, сентенција, максима или, како се често називају ове кратке језичке форме, паремија. Све оне садрже мудрост и искуство читавих генерација које препознаје и користи мудрост човека-појединца, као што каже једна од дефиниција пословице која се приписује енглеском лорду Џону Раселу: "*Wisdom of many and the wit of one*" („Мудрост многих и мудра досетка појединца”) (Bartlett, 1957: 1007). Ове кратке језичке форме међусобно се разликују, мада се у дефиницијама појмови често преплићу. У Речни-

ку српскохрватскога књижевнога језика за пословицу стоји да је „кратка сликовита изрека као израз животног искуства или мудровања, најчешће с pouчним смислом” (Речник Матице српске, 1971), док се изрека дефинише као „сажета реченица која садржи какву мисао или моралну поуку” (Речник Матице српске, 1967). У француској литератури налазимо и једно објашњење које указује на разлику између пословице и сентенције и које каже да се пословице односе више на увиде из практичног живота, док је садржај сентенције апстрактнији и наводи на размишљање (Maloux, 2009: VI).

Језик, као важан део живота човека, који не само омогућава преношење мудрости кроз паремије, већ чини суштински део његовог бића, представља честу тему у пословицама у многим народима. У овом раду усмерићемо се на анализу пословица које говоре о језику и његовој употреби у комуникацији у српској, енглеској и француској култури. Корпус за анализу чини укупно 65 пословица из ове три културе, 26 српских, 17 енглеских и 22 француске. Идеје и ставове о језику садржане у пословицама упоредићемо са сазнањима о језику, његовим функцијама и карактеристикама, савремених научних теорија прагматике и комуникологије, и то теорије говорних чинова Џона Остина (Ostin, 1994), теорије релевантности коју су поставили Спербер и Вилсон (Sperber & Wilson, 1995) и теорије комуникације школе Пало Алто (Watzlawick, Helmick Beavin, Jackson, 1972) коју је развила група америчких психолога, психотерапеута и филозофа, а која истиче важност језика у међуљудским интеракцијама. Циљ анализе је да се утврди у којој мери пословице из српске, енглеске и француске културе изражавају сличне или различите погледе на језик у односу на наведене научне теорије. Почетна хипотеза у истраживању је да пословице у све три културе, као резултат вековног искуства и увида народне мудрости, изражавају веома сличне погледе на језик и његову улогу у комуникацији, као и научне теорије. Иако овакав методолошки приступ неће омогућити да се сагледају све идеје о језику које налазимо у пословицама у три културе, будући да многе пословице које говоре о језику нису уврштене у корпус, овакав поступак пружа могућност да се упореде увиди народне мудрости са сазнањима наведених савремених научних теорија о језику.

1.1 Пословице у записима и истраживањима

Пословице као најчешће део усменог предања народа, записивали су многи учени људи и писци. Српска култура дугује захвалност Вуку Стефановићу Карацићу који их је сакупио, записао и оставио као изузетно вредно наслеђе (Сабрана дела В. Карацића, 1965). У енглеској култури пословице су записивали Ричард Тавернер (Richard Taverner), Џон Хејвуд (John Heywood), Џон Флорио (John Florio) и други, а значајан извор пословица у енглеском језику представљају дела великих писаца Џефрија Чосера (Geoffrey Chaucer), Вилијема Шекспира (William Shakespeare), Џона Милтона (John Milton), Александра Поупа (Alexander Pope), као и речници пословица (Bartlett, 1957; Oxford Dictionary, 1970; Apperson, 1993). И у француској култури велики писци као Франсоа Рабле (François Rabelais), Матирен Рење (Mathurin Régnier), Жан де Лафонтен (Jean

de la Fontaine) и Молијер (Molière) у своја дела уносили су народне мудрости и пословице, иако је било и учених људи који су их сакупљали (Анри Етијен (Henri Estienne), Етијен Паскије (Étienne Pasquier), Флери де Беленжан (Fleury de Bellingen), Антоан Уден (Antoine Oudin)) (Pineaux, 1960). Француска култура поседује вредну баштину у виду збирке пословица коју је оставио Ле Ру де Ленси (De Lincy, 1996), као и многобројне речнике пословица од којих издвајамо *Речник пословица, сентенција и максима* Мориса Малуа (Maloux, 2009) и који садржи бројне мисли, пословице и изреке не само француских писаца и филозофа, већ и пословице и изреке из других култура, међу којима се налазе и српске. Као значајан извор пословица у све три културе ваља истаћи Библију, иако су оне настајале можда највише као плод животног искуства и увида народне мудрости.

Због своје специфичне форме сажетог исказа и честе употребе метафоре, пословице су предмет многих лингвистичких истраживања и контрастивних анализа упоређивања исказа између српског, енглеског и француског језика. Честа тема истраживања су животиње у пословицама (Prodanović-Stankić, 2008; Jovanović 2013; Topoljska, Drobnjak, 2013; Živić, Jovanović, 2018), али и друге теме (Jevrić, Radosavljević, 2013; Јовановић, 2017; Јовановић, 2018).

2. Делатна моћ језика у пословицама

Једна од познатих народних пословица коју налазимо у све три културе, српској, енглеској и француској, наизглед контрадикторно истиче важност ћутања у односу на језик:

(1a) Ко мудро мучи, лијепо говори. (Сабрана дела В. Карацића, 1965: 158)

(1b) Silence is golden. (Apperson, 1993: 571)

(1c) La parole est d'argent et le silence est d'or. (Drašković, 1990:209)/Le plus sage se tait. (Drašković, 1990:211)

Зашто народна мудрост упућује најпре на ћутање, када је језик суштински важно средство којим човек успоставља контакт са својом околином и које омогућава преношење знања и културе кроз време? Пажљивији поглед на народне пословице које говоре о језику открива да су народи веома свестрано и прецизно сагледали моћ језика у интеракцијама, снагу дејства исказа који саговорници упућују једни другима, па и последице његове неопрезне употребе.

Да је језик суштински везан за личност човека¹ и да представља средство којим се човек представља својој околини, изражавају народне пословице у све три културе:

¹ Психолошки аспект везе човека и језика у овом раду нећемо анализирати. Напоменимо, међутим, да многе психолошке теорије истичу важну везу између језика и човека. Таква је, на пример, трансакциона анализа, теорија личности коју је развио амерички психотерапеут Ерик Берн (Bern, 1989) и у којој је језик један од елемената на основу ког се препознаје его-стање човека. И савремене семантичке теорије, какве су, на пример, концептуална семантика Реја Џекендофа (Jackendoff, 1991, 2002) и теорија релевантности Спербера и Вилсона (Sperber & Wilson, 1995), о којој ће у другом делу рада бити речи, језик посматрају као когнитивни феномен, везан за перцепцију и менталне процесе човека.

- (2a) Какав чоек тако и збори. (Сабрана дела В. Караџића, 1965: 139)/Чоек се по бесједи познаје. (Сабрана дела В. Караџића, 1965: 309)
(2б) What the heart thinks the tongue clinks (or speaks). (Apperson 1993: 295)
(3в) Au plaisanter on connaît l'homme. (Drašković, 1990: 188)

Језиком човек изражава своје мисли и осећања и ствара своју слику пред другима. А пословице у примерима (3а-в) саветују мудру употребу језика:

- (3а) Гријех иде из уста, а не у уста. (Сабрана дела В. Караџића, 1965: 81)/Празно буре (већма) звечи. (Сабрана дела В. Караџића, 1965: 241)
(3б) Empty vessels make the most sound. (Apperson, 1993: 182)
(3в) Trop gratter cuit, trop parler nuit. (Drašković, 1990: 230)/La plus mauvaise roue du char fait toujours le plus grand bruit (= le plus de bruit). (Drašković, 1990: 209)

Опрезна употреба језика је савет који, дакле, шаљу многе народне пословице, јер је језик моћно и делатно средство. На свој речит начин народна мудрост подсећа човека да својим говором и речима које упућује својим ближњима утиче на своје саговорнике и квалитет односа са њима. Сличне идеје о улози језика у друштвеним интеракцијама налазимо и у савременим лингвистичким теоријама прагматике, комуникације и когнитивних приступа проучавању језика и говора које у први план истичу прагматичку, делатну функцију језика у људским интеракцијама и које настоје да открију законитости у начину кодирања и декодирања порука у њима. Језик у оваквом приступу није само семиотички систем изолован од осталих елемената комуникативног тока, већ представља сложено средство којим говорник изражава своју намеру, а саговорник ту намеру интерпретира у околностима које сачињавају контекст. Један од првих лингвиста који је сагледао комплексну димензију језика у оквиру комуникативног тока је Роман Јакобсон (Jakobson, 1966) који је дефинисао елементе комуникације, међу којима је код који, када је у питању вербална комуникација, подразумева језик са својом структуром, односно систем гласова, речи и реченица. Значење реченица се, међутим, интерпретира у односу на остале елементе комуникативног тока међу којима је свакако контекст као један од важних елемената, но на значење реченице утиче и начин на који говорник формулише поруку са свим невербалним чиниоцима какви су интонација, мимика, телесни став, када је канал комуникације усмени говор. И саговорник својим начином декодирања поруке, својим знањем о свету, перцепцијом и личним ставом утиче на интерпретацију значења поруке. Када се сагледа комплексност феномена вербалне комуникације, нарочито усмене, постаје јасно зашто у многим народним пословицама у све три културе, и српској, енглеској и француској, налазимо идеју да језик ваља опрезно користити, а та идеја се среће у бројним пословицама:

- (4а) Ријечи треба мјерити, а не бројити. (Сабрана дела В. Караџића, 1965: 251)
(4б) He that speaks without care, shall remember with sorrow. (Apperson, 1993: 593)
(4в) En face de bavards, ne cherche pas à lutter de mots;
La parole a été donnée à tous, mais la sagesse à peu. (Pineaux, 1960: 10)

Народне пословице интересантно је посматрати из угла теорије прагматике која у први план истиче перформативну, делатну функцију језика и активну улогу човека у креирању исказа у друштвеним интеракцијама. Енглески филозоф Џон Остин (Ostin, 1994) својом теоријом говорних чинова скренуо је пажњу на дејство реченица у одређеном контексту и чињеницу да се језиком дела и утиче на саговорника и околину. Иако се вербалне интеракције реализују у облику реченица, оне у контексту добијају вредност чинова, будући да њихово изговарање производи дејство какво је, на пример, обећање, претња, молба, наредба, извињење, захваљивање итд. Вербалне интеракције у облику реченица не могу бити посматране у односу на критеријум истинитости који се најчешће у филозофији узима као примаран, а који је и формална семантика преузела из филозофије, већ се искази морају посматрати као успешни или неуспешни у комуникацији, односно, на основу критеријума делатности, какво дејство производе у интеракцијама (Ostin, 1994).

Један од важних прагматичких аспеката језика у међуљудским интеракцијама кога налазимо у пословицама у све три културе је његова повређујућа моћ. Ова моћ би се могла сврстати у перлокутивну функцију језика, ону функцију коју Остин дефинише као чин који ће „произвести неке конзеквентне учинке на осећања, мисли и радње слушаоца, говорника или пак неких трећих лица.” (Ostin, 1994: 117) Такав перлокутивни чин је, на пример, чин вређања, који се реализује искључиво вербалним путем, односно језиком, и у све три културе налазимо исту идеју:

(5а) Језик горе може посећи него мач. (Сабрана дела В. Карацића, 1965: 132)

(5б) The tongue breaks bones, though itself has none. (Apperson, 1993: 638)

(5в) À plus grand peine est sanée* (guérie)

Plaie de langue que d'épée. (Pineaux, 1960: 17)

Језик, дакле, има велику повређујућу моћ, чак већу од оружја какво је мач. Ова повређујућа моћ језика може бити део личних интеракција изражавања мишљења и ставова о некоме, понижавања и вређања², а могуће је да је у прошлости била и део ауторитативне моћи владара који су једном речју одлучивали о судбини и појединаца и народа. Ваља, такође, рећи да су пословице о повређујућој моћи језика у све три културе, и у српској, енглеској и француској, веома бројне и разноврсне:

(6а) Више може језик посећи, него сабља./Језик је више глава посекао него сабља./Гора је рана од језика, нег ли од мача./Језик кости нема, али кости ломи./Језик – целат. (Маринковић, Марковић, 2016: 85–86)/Рђава ријеч (иште) шаку у главу. (Сабрана дела В. Карацића, 1965: 250)

(6б) Words cut more than swords./An acute word cuts deeper than a sharp weapon./ There are words that strike even harder than blows. (Apperson, 1993: 711)

² Чин вређања разликује се од културе до културе. У српској култури се, на пример, често користе животиње да би се увредио човек и то тако што се људско биће квалификује као животиња. Тако се за женско биће каже да је *кокошка*, *ћурка*, *крава*, а за мушкарца да је *свиња*, *коњ*, *во*. У енглеској и француској култури, међутим, то није случај.

(6в) Un coup de langue est (souvent) pire qu'un coup de lance. (Drašković, 1990: 231)/Dure parole, grande ire* (colère). (Pineaux, 1960: 96)

Језик свакако има и позитивну моћ у говору. Иако наизглед малобројније, пословице истичу и овај аспект језика у односу са другима:

(7а) Лијепа ријеч гвоздена врата отвара./Лијепа (ријеч) лијепо иште. (Сабрана дела В. Карацића, 1965: 130)

(7б) Fair words slake wrath./As soft words pacifie wrath. (Apperson, 1993: 200)

(7в) Il faut avoir mauvaise bête par douceur. (Drašković, 1990: 199)/Petite pluie abat grand vent. (Drašković, 1990: 220)/Petit homme abat bien grand chêne, et douce parole grande ire. (Maloux, 2009: 393)

Пријатељски став говорника и саговорника који шаље поруку о прихватању оног другог има такође велику моћ, чак можда и већу него што је повређујућа моћ коју је народна мудрост тако прецизно учила и сликовито срочила у многим пословицама. Прихватајућа моћ доприноси разумевању, сарадњи и одржавању пријатељског односа што не само да олакшава односе већ чини да човек кроз контакт са другима развија и своју свест о себи (Watzlawick и сар., 1972: 84). На важност пријатељске и позитивне комуникације скренула је пажњу и теорија комуникације школе Пало Алто, о којој ће у наставку рада бити више речи, указујући да позитивна комуникација обезбеђује трајност контакта међу учесницима, за разлику од повређујуће која за резултат има прекид комуникације (Watzlawick и сар., 1972: 134).

3. Језик у односу на невербалну комуникацију

Мудрост коју садрже народне пословице открива и анализа из угла теорије комуникације школе Пало Алто, иако је ова теорија настала првенствено као психолошка, а не лингвистичка теорија. Поглед на језик, међутим, коју она пружа даје прилику да се вербална комуникација сагледа са елементима као што су контекст, намера говорника или невербални елементи исказа, дакле, прагматички аспекти језика³. Настала је као резултат заједничког рада неколико великих научника окупљених у америчком граду Пало Алто и то антрополога Грегори Бјтсона (Gregory Bateson), психотерапеута Пола Вацлавика (Paul Watzlawick), Дона Џексона (Don D. Jackson) и других који су радили на објашњењу патолошке комуникације⁴. Ова група научника формулисала је пет аксиома комуникације, а вредност ове теорије је што је нагласила важност кон-

³ У поговору Остинове књиге *Како деловати речима* (1994) професор Милорад Радовановић, који је ово дело превео на српски, наводи многе елементе који учествују у стварању значења исказа, као што су комуникација, контекст, комуникацијска намера, полифункционалност, улога говорника односно слушаоца, успешна комуникација, итд. и истиче да говорни чинови нису објашњиви само као вербални искази (Остин, 1994:195-196).

⁴ Теорија комуникације школе Пало Алто настала је на проучавању начина комуницирања шизофрених болесника.

текста у интеракцијама и објаснила улогу невербалног (аналогног) нивоа комуникације.

Један од постулата теорије комуникације школе Пало Алто је да постоји међусобни утицај и међузависност свих елемената који сачињавају неки систем, те да се ниједан елемент не може посматрати изоловано. Овај став истиче важност контекста за разумевање било ког феномена и свакако да је у лингвистичким теоријама општеприхваћен. Ваља, међутим, рећи и да он суштински мења поглед на ток комуникације који је традиционално био посматран као линеаран, као једносмерни процес слања поруке од пошиљаоца до примаоца. Комуникација се, у оваквом приступу, посматра као процес интеракција (Watzlawick и сар., 1972:8). Дефинисање комуникације као скупа интеракција у оквиру система међусобно повезаних елемената, мења поглед и на услове за успешну, односно неуспешну комуникацију. Будући да говорник и саговорник истовремено делују један на другог, обојица постају одговорни за успех у међусобном измењивању порука.

Први аксиом ове теорије односи се на општи карактер феномена комуникације и гласи: *Не може се не комуницирати*⁵. Будући да понашање човека нема свој супротни корелат, као, на пример језик, који као супротност има ћутање, свако понашање има вредност поруке. „Активност или неактивност, говор или ћутање, све има вредност поруке“ (Watzlawick и сар., 1972: 45–46) Када се народне пословице које истичу важност ћутања у односу на говор сагледају и кроз призму овог аксиома комуникације, уочава се вредност народног увида о улози човековог става и понашања у стварању значења поруке. Као што је у првом делу рада већ речено, народне пословице у све три културе (пример (1а–в)) ћутање карактеришу као драгоцене од говора и употребе речи и то не само зато што саветују опрез у употреби језика. Овај народни увид изражава дубоко разумевање да се понашањем, уздржавањем од говора говорник такође „изражава“, при чему свом саговорнику шаље поруку коју ће овај интерпретирати у односу на контекст. При томе, порука добија облик који није вербалан, као што се најчешће дефинише порука у анализама комуникативног тока, већ има облик става, тона, понашања у одређеном контексту (Watzlawick, 1972: 47).

Други и четврти аксиом⁷ ове теорије односе се на дефинисање нивоа комуникације и они гласе: *Свака комуникација има два аспекта: садржај и релацију, тако да други одређује први и по томе представља метакомуникацију*⁸

⁵ Наш превод, у оригиналу: “On ne peut pas ne pas communiquer.” (Watzlawick и сар., 1972: 48) У раду користимо француски превод књиге П. Вацлавика, Џ. Хелмик Бивин и Д. Џексона (P. Watzlawick, J. Helmick Beavin, D. Jackson, *Pragmatics of Human Communication. A Study of Interactional Patterns, Pathologies, and Paradoxes.*)

⁶ Наш превод: “Activité ou inactivité, parole ou silence, tout a valeur de message.” (Watzlawick и сар., 1972: 46)

⁷ У раду нећемо користити трећи и пети аксиом ове теорије који се односе на улоге говорника и саговорника у комуникацији, тј. на психолошке аспекте позиција учесника у интеракцији.

⁸ Наш превод: “Toute communication présente deux aspects : le contenu et la relation, tels que le second englobe le premier et par suite est une métacommunication.” (Watzlawick и сар., 1972: 52)

(Watzlawick и сар., 1972: 52) и *Људи користе два начина комуникације: дигитални и аналогни*⁹ (Watzlawick и сар., 1972: 65). Дигитални ниво комуникације поседује комплексну синтаксу, али нема семантички део који би одговарао нивоу релације. Аналогни ниво, пак, поседује семантички део, али не и синтаксички који би на недвосмислен начин дефинисао релацију¹⁰. Садржај поруке преноси се дигиталним нивоом, док се однос у интеракцији интерпретира у односу на аналогни ниво. Језик као систем гласова, речи и реченица део је дигиталног нивоа комуникације, док аналогном припадају невербални аспекти комуникације као што су став, мимика, гестови, прозодијски елементи говора (ритам, интонација, итд.) (Watzlawick и сар., 1972: 49–65). Ова два аксиома, дакле, односе се на разликовање два нивоа комуникације, вербални и невербални, и дефинишу начине на који се преноси садржај и значење поруке.

И народна мудрост је уочила разлику између вербалног и невербалног дела комуникације и многе пословице говоре о овом аспекту интеракција. Једна од пословица која врло речито изражава увид народа да изговорене речи, вербални део, ваља разликовати од релације, тј. односа који говорник има према саговорнику је енглеска пословица у примеру (8):

(8) He that speaks me fair and loves me not, I'll speak him fair and trust him not. (Apperson, 1993: 593)

Позитивна релација између учесника интеракције заснована на љубави и поштовању као резултат има поверење саговорника, или у супротном, као што енглеска пословица (8) каже, када нема љубави у односу, поверење изостаје. Научници школе Пало Алто и истичу да што је релација спонтанија и „здравија” аспект релације постаје неважнији. У случају нездраве комуникације у првом плану је напор да се дефинише врста релације, док садржај поруке постаје неважан (Watzlawick и сар., 1972: 50). И француска пословица у примеру (9) изражава сличну идеју:

(9) Entre deux amis, n'a que deux paroles. (Pineaux, 1960: 99)

Пријатељски однос олакшава разумевање саговорника, будући да пажња није на дефинисању релације између њих, те садржај поруке лако може бити декодиран.

Српска пословица (10) такође изражава идеју да поверење ваља поклонити оној особи која не само да лепо говори, већ својим делима потврђује и пријатељски однос према саговорнику:

(10) Не вјеруј пријатељу за трпезом, него на вратима од тамнице. (Сабрана дела В. Караџића, 1965: 368)

⁹ Наш превод: “Les êtres humains usent de deux modes de communication: digital et analogique.” (Watzlawick и сар., 1972: 65)

¹⁰ Пример аналогног нивоа комуникације су сузе, које могу бити знак и радости и туге, или осмех, који може изражавати симпатију или презир (Watzlawick и сар., 1972: 63). У писаној комуникацији аналогни ниво надокнађује се интерпункцијом, а у ситуацијама комуникације путем смс порука или и-мејлова говорници често додају посебне знакове (емотиконе) управо да би дефинисали овај ниво комуникације.

У народним пословицама у све три културе, српској, енглеској и француској, налазимо идеју да ваља разликовати оно што говорник говори и оно што он ради. Дело као и понашање човека припада невербалном аспекту комуникације, а народна мудрост и искуство учили су да изговорене речи не значе што и учињено дело, што илуструју примери (11а–в):

- (11а) Ако је зборено, није створено. (Маринковић, Марковић, 2016:85)/Ласно је говорити, ал' је тешко творити. (Сабрана дела В. Караџића, 1965: 171)
(11б) A man of words and not of deeds is like a garden full of weeds. (Oxford Dictionary, 1970: 915)
(11в) Du dire au fait il y a un grand trait. (Drašković, 1990: 196)/Les grands diseurs ne sont pas les grands faiseurs. (Maloux, 2009:392)/C'est une belle harmonie quand le faire et le dire vont ensemble. (Maloux, 2009: 392)

При томе, у све три културе налазимо идеју да је дело важније од речи, што показују примери (12а–в):

- (12а) Јаче је ђело него бесједа. (Сабрана дела В. Караџића, 1965: 130)
(12б) Words are wind; but deeds are mind. (Apperson, 1993: 710)
(12в) Cela est plus aisé (=facile) à dire qu'à faire. (Drašković, 1990: 192)

Дело, делање, чињење, о којима говоре народне пословице подразумевају свакако шире појмове од само облика понашања који се дефинише као невербална комуникација. Ипак, у односу на вербални део какав су говор и речи, народна мудрост предност даје делима, као резултатима човековог понашања и деловања. Иако језик и говор представљају изузетно важан део живота човека, када је у питању дилема коме аспекту веровати, народна мудрост се опредељује за аналогни ниво комуникације. Научници школе Пало Алто објашњавају да аналогни ниво комуникације свој корен има у еволуцијском наслеђу човека (Watzlawick и сар., 1972: 61), те се вероватно стога народна мудрост опредељује за дела, а не за речи.

4. Важност промишљеног формулисања и пажљивог слушања поруке

На улогу контекста као невербалног елемента у декодирању значења информације скренула је пажњу и теорија релевантности Дана Спербера и Деирдре Вилсон (Sperber & Wilson, 1995). Ова теорија је првенствено усмерена на објашњење когнитивних процеса у сусрету са мноштвом информација којима је човек непрестано окружен и које неминовно мора да обрађује, процењује њихову важност или неважност. Спербер и Вилсон полазе од базичног принципа људске когниције да је она оријентисана ка релевантности, те да ће човек обратити пажњу на ону информацију за коју процени да је за њега важна, односно релевантна. У овом процесу важну улогу има меморија која садржи већ познате информације и које у сусрету

са новом могу бити искоришћене и искомбиноване да би особа интерпретирала значење поруке. Уколико човек процени да је нова информација релевантна, своју пажњу усмериће ка њој и прихватиће је као важну и корисну (Sperber & Wilson, 1995:48). Сваку поруку коју говорник упућује слушацац интерпретира у односу на принцип релевантности. Стога је, како кажу Спербер и Вилсон, контекстуални утицај од суштинске важности за успешно разумевање поруке, као и изванредан напор за обраду информације. При томе, у процесу разумевања важни фактори су активност меморије и имагинације, као и лингвистичка и психолошка комплексност самог исказа. Што је исказ комплекснији, он изискује већи напор за обраду информације, а што је већи напор потребан да би се разумела информација, мања је њена релевантност (Sperber & Wilson, 1993: 15)¹¹.

Аутори истичу да је одлика људске вербалне комуникације јасност у формулисању значења (*ostensive communication*) (Sperber & Wilson, 1995: 174), што се може објаснити дефинисањем дигиталног нивоа комуникације који обезбеђује недвосмисленост у декодирању исказа (Watzlawick and сар., 1972: 65), о чему је већ било речи у претходном делу рада. Контекст, међутим, у коме је изречен вербални исказ и од кога у највећој мери зависи интерпретација значења поруке подразумева, како кажу аутори, психолошку конструкцију и слушаачеву визију света. Будући да се представе о свету, као и лична искуства, уверења, религиозни ставови, општа знања о култури, итд. разликују од појединца до појединца, постоји велика вероватноћа да се говорници истог језика, и поред тога што поседују иста знања о граматичким правилима језика који деле, неће разумети у процесу комуникације. То је стога што сваки учесник у интеракцију уноси своје претпоставке које његов саговорник не мора да дели. Спербер и Вилсон се слажу са теоретичарима комуникације да је за успешно разумевање саговорника потребно заједничко знање, које, међутим, не мора да гарантује успешност комуникације (Sperber & Wilson, 1995: 15–21).

Иако је теорија релевантности Спербера и Вилсона формулисана у правцу објашњења когнитивних процеса у току комуникације, о чему народне пословице не говоре директно, идеје о сложености и деликатности изражавања и разумевања вербалних порука налазимо и у пословицама. Савет да порука буде јасно изречена, што ће слушаоцу олакшати разумевање и обезбедити успешну комуникацију, налазимо у све три културе, као у примерима (12а–в):

(13а) Испечи, пак реци. (Смисли добро, па онда реци.) (Сабрана дела В. Караџића, 1965: 125)/Добра је намишљена, ну је боља размишљена. (Маринковић, Марковић, 2016: 85)/Порани мишљу, а покасни ријечју: нећеш се покајати. (Маринковић, Марковић, 2016:87)

(13б) Better say nothing, than not to the purpose. (Oxford dictionary, 1970: 701)

(13в) Il faut tourner sa langue sept fois dans sa bouche avant de parler. (Drašković, 1990: 200)

¹¹ Ваља приметити да пословице најчешће имају облик врло сажетих исказа, највероватније управо због принципа релевантности. Народна мудрост је уочила да комплексни искази захтевају велики напор за разумевање, те је простим обликом учинила пословицу доступнијом и разумљивијом.

Народне пословице истичу и важност пажљивог слушања саговорника. Сложени ментални процес који је у основи разумевања поруке подразумева да слушалац ствара хипотезу о значењу изречене поруке. То значи да је сваки исказ у великој мери мање или више успешна интерпретација изречених мисли говорника, истичу аутори теорије релевантности (Sperber & Wilson, 1995:259). Перцепција и самог исказа, али и свих елемената контекста који учествују у процени релевантности информације за слушаоца, изискују изванредан интелектуални напор. Народна мудрост саветује пажљиво слушање саговорника, што олакшава саму перцепцију и разумевање поруке и води га успешној комуникацији. У све три културе налазимо исту идеју, што показују примери (14а–в):

(14а) Хитар буди што чути, а тих говорити. (Сабрана дела В. Караџића, 1965: 304)

(14б) Hear twice before you speak once. (Apperson, 1993: 294)

(14в) Qui respond avant qu'il n'entend,

Sa folie montre en présent* (*aussitôt). (Pineaux, 1960: 8)

Жене су, међутим, у народним пословицама врло често представљене као особе које непромишљено и много говоре, и то у све три културе, српској, енглеској и француској (15а–в):

(15а) Жена ће само ону тајну сачувати коју не зна. (Сабрана дела В. Караџића, 1965: 106)

(15б) Women's tongues wag like lamb's tails. (Apperson, 1993: 707)

(15в) Où femme y a, silence n'y a. (Pineaux, 1960: 86)

Као што саветује опрез у коришћењу језика, идеју коју налазимо у многим пословицама у све три културе, народна мудрост увидела је и да говорење истине може произвести нежељену реакцију саговорника. Иако је истина велика и неоспорна вредност, у међусобним интеракцијама истину ваља пажљиво саопштити саговорнику (16а–в):

(16а) Ни свашто, ни свагђе (ваља говорити). (Сабрана дела В. Караџића, 1965:

214)/Право реци, па гледај те утеци. (Сабрана дела В. Караџића, 1965: 241)

(16б) Children and fools speak the truth. (Apperson, 1993: 96)

(16в) Beau service fait amis, et vrai dire, ennemis. (Pineaux, 1960: 86)/De pauvreté reine, de vérité haine. (De Lincy, 1996: 714)

5. Закључак

У раду је анализирано укупно 65 пословица на српском, енглеском и француском, од тога 26 српских, 17 енглеских и 22 француске пословице које говоре о језику и његовој улози у комуникацији. Пословице су упоређиване у односу на Остинову теорију говорних чинова (Ostin 1994), теорију комуникације школе Пало-Алто (Watzlawick и сар., 1972) и теорију релевантности Спербера и Вилсонове (Sperber & Wilson, 1995). Анализа показује да се укупно 37 пословица (15 српских, 10 енглеских и 12 француских), односно 57% послови-

ца из корпуса, односи на делатну моћ језика у комуникацији и изражава веома сличне идеје као и Остинова теорија говорних чинова. Од тога, највећи број пословица, чак 14 (7 српских, 4 енглеске и 3 француске) указују на повређујућу моћ језика, а мањи број, 7 пословица (2 српске, 2 енглеске и 3 француске) истичу његову позитивну моћ у интеракцијама. Управо због моћи коју језик има, у све три културе пословице саветују опрез у употреби језика (3 српске, 2 енглеске, 3 француске) и истичу важност ћутања у комуникацији (1 српска, 1 енглеска, 2 француске).

Највећи број пословица се, дакле, односи на прагматичку, делатну функцију језика у комуникацији, и то у све три културе. Овај резултат може се објаснити улогом коју језик има у животу човека, важном средству у успостављању контакта са другима, али који се неретко користи на повређујући начин. Интересантно је приметити да су у све три културе бројније пословице које језик упоређују са оружјем него оне које истичу позитивну моћ језика, могуће због човекове дуге историје ратовања и навике да конфликте решава насиљем.

Мањи број, односно 12 или 18,5% анализираних пословица говори о разликовању вербалне и невербалне комуникације и у том смислу изражавају веома сличне идеје као и постулати теорије комуникације школе Пало-Алто. И пословице истичу важност невербалне комуникације која се испољава кроз понашање и делање појединаца (2 српске, 1 енглеска, 3 француске), а на већу важност дела у односу на речи указује по једна пословица у све три културе. Идеју о улози релације и аналогног нивоа комуникације налазимо у све три културе, при чему енглеска пословица изражава готово истоветан став као и теорија комуникације школе Пало-Алто и истиче неповерење као резултат негативне релације, док српска и француска пословица о овом делу комуникације носе слично значење и повезују релацију са пријатељским односом.

Укупно 16 или 24,5% анализираних пословица изражавају идеје у складу са теоријом релевантности која кроз анализу менталних процеса објашњава начине на које човек користи информације у свом окружењу. Ово указује на увид народне мудрости да је јасно формулисана порука важна за лакше разумевање и прихватање информације, који налазимо у 5 пословица (3 српске, 1 енглеска, 1 француска). У све три културе налазимо по једну пословицу која предност даје слушању, а не говору, а када је говорење истине у питању, пословице саветују опрезну употребу језика (2 српске, 1 енглеска, 2 француске).

Анализа показује да ниједна пословица из корпуса није у супротности са постулатима посматраних научних теорија. Иако поједине пословице у три културе користе различите слике, поређења и језичке изразе, уочава се велика сличност у значењу и идејама о улози језика у комуникацији у односу на научне теорије чиме је почетна хипотеза истраживања потврђена. Пословице у све три културе, српској, енглеској и француској, изражавају веома сличне и чак истоветне ставове као и Остинова теорија говорних чинова, теорија релевантности Спербера и Вилсонове и теорије школе комуникације Пало-Алто. Народна мудрост је прецизно и јасно уочила важну и моћну улогу језика у међуљудским интеракцијама, а своје увиде сажела у мудре савете, као драгоцену помоћ у односима са другима.

Библиографија:

- Apperson, G. L. (1993). *Dictionary of Proverbs*. Ware, Hertfordshire: Wordsworth Editions Ltd.
- Bartlett, J. (1957). *Familiar Quotations*. London: Macmillan & Co Ltd.
- Bern, E. (1989). *Šta kažeš posle zdravo*. Beograd: Nolit.
- De Lincy, Le R. (1996). *Le Livre des Proverbes français*. Paris: Hachette Livre.
- Dražković, V. (1990). *Francusko-srpskohrvatski frazeološki rečnik sa poslovicama*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Маринковић, С., Марковић, С. (прир.) (2016). *Српске народне умотворине*. Београд: Креативни центар.
- Jackendoff, R. (1991). Parts and Boundaries. *Cognition*. 41, 9–45.
- Jackendoff, R. (2002). *Foundations of Language*. New York: Oxford University Press.
- Jakobson, R. (1966). *Lingvistika i poetika*. Beograd: Nolit.
- Jevrić, T., Radosavljević, A. (2013). Slika žene u poslovicama na engleskom i srpskom jeziku: jezik kao sredstvo promovisanja prihvatljivog ponašanja. *Tradicija i inovacije u savremenom srpskom jeziku. Knj. 1* (str. 467–474). Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet.
- Јовановић, И. (2013). *Француски фразеологизми и пословице са именима домаћих животиња и њихови српски еквиваленти*. Докторска дисертација. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Јовановић, И. (2017). Француске и српске паремије у лексичко-семантичком пољу „време”. *Језик, књижевност, простор*. Филозофски факултет у Нишу, 203 – 216.
- Јовановић, И. (2018). Француске и српске паремије у лексичко-семантичком пољу „простор”. *Језик, књижевност, простор*. Филозофски факултет у Нишу, 587 – 600.
- Maloux, M. (2009). *Dictionnaire des proverbes, sentences & maximes*. Paris: Larousse.
- Ostin, Dž. L. (1994). *Kako delovati rečima*. Novi Sad: Matica srpska.
- Oxford Dictionary of English Proverbs*. (1970). Oxford University Press.
- Pineaux, J. (1960). *Proverbes et dictons français*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Prodanović-Stankić, D. (2008). *Životinje u poslovicama na engleskom i srpskom jeziku*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Речник српскохрватскога књижевног језика* (1967). Књига 2. Нови Сад, Загреб: Матица српска, Матица хрватска.
- Речник српскохрватскога књижевног језика* (1971). Књига 4. Нови Сад: Матица српска.
- Сабрана дела Вука Караџића (1965). *Српске народне пословице*. Београд: Просвета.
- Sperber, D. & Wilson, D. (1993). Pragmatique et temps, *Langages*, 112, 9-25.
- Sperber, D. & Wilson, D. (1995). *Relevance. Communication & Cognition*. Oxford UK & Cambridge USA: Blackwell.
- Topoljska, A., Drobňjak, D. (2013). Životinje u poslovicama na francuskom i srpskom jeziku. *Savremeni tokovi u lingvističkim istraživanjima. Knj.2/Urednice Julijana Vučo i Vesna Polovina* (str. 57-72). Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu.

Watzlawick, P., Helmick Beavin, J. & Jackson, D. (1972). *Une logique de la communication*. Paris : Éditions du Seuil.

Živić, N., Jovanović, I. (2018). De l'aspect sémantique des proverbes français et serbes avec le lexème *chat/mačka*. *Philologia Mediana*. God 10, br. 10, 469–486.

Vesna Anđelić Nikolendžić, Ivana Vilić

THE CONCEPT OF LANGUAGE IN SERBIAN, ENGLISH AND FRENCH PROVERBS

The paper presents an analysis of 65 proverbs (26 Serbian, 17 English, 22 French) which have been compared based on the main ideas about language and its functions in human interactions in three theories: Austin's speech act theory (Ostin, 1994), Sperber and Wilson's relevance theory (Sperber & Wilson, 1995), and the communication theory developed by Watzlawick and his collaborators (Watzlawick, Helmick Beavin, Jackson, 1972). The analysis shows that the proverbs in all three cultures express very similar or identical ideas about language as the three theories. The starting hypothesis that the popular view of language, as a result of experience and wisdom, corresponds to the theoretic pragmatic and communication principles, has been confirmed. Compared to the Austin' speech act theory proverbs reveal the same view on language, as a powerful and performative instrument in human interaction which is to be used with care since it has the power to hurt others as well as to create friendship. The proverbs in all three cultures point out the importance of the nonverbal mode of communication. Many proverbs express the idea that behavior is as important as the utterances and stress the importance of silence in relations with others. They emphasize the importance of a man's actions and deeds over words, ideas in accordance with the theory of communication developed by Watzlawick and his associates. Popular wisdom has defined the instructions for a good reception of the message and its acceptance as relevant. The clear formulation of the message and patient listening are advised in the proverbs and this idea is in accordance with the theory of relevance.

vesna.an@kpu.edu.rs

ivavilic@ff.uns.ac.rs